

МИХАЙЛО БРАЙЧЕВСЬКИЙ

просвітник українського народу

15 вересня 2009 року у Національному університеті “Києво-Могилянська академія” до 85-річчя з дня народження видатного українського вченого Михайла Брайчевського відбулася презентація збірника (перших двох томів) вперше опублікованих творів “Вибране”.

Презентувало унікальні два томи творів українського історика, філософа, археолога, мистецтвознавця і громадського діяча Михайла Юліановича Брайчевського видавництво імені Олени Теліги (директор І.Я. Білолицька).

На правах господаря всіх гостей привітав декан факультету гуманітарних наук НаУКМА, професор В.О. Щербак. На презентації виступили: д. філос. н. Євген Сверстюк, Голова правління Фондації імені О. Ольжича Микола Павлюк, поет, політичний і державний діяч Іван Драч, директор Центру археології Києва Михайло Сагайдак,

відома майстриня історичного вбрання Людмила Семикіна, представник Харківської правозахисної групи у Києві Василь Овсієнко, доцент НаУКМА Тетяна Балабушевич.

Особистими спогадами про свого дядька Михайла поділилася його племінниця Любов Колотилова.

Канд. іст. н., ст. наук. співр. Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського Ольга Бодак розповіла про свою працю над історико-бібліографічною спадщиною М. Брайчевського та каталогом “Особовий архівний фонд М. Брайчевського”.

Присмілі миті спілкування з поезією М. Брайчевського подарувала народна артистка України Лариса Кадирова. Упорядкував тексти, написав передмову до збірника творів М. Брайчевського “Вибране” Юрій Кухарчук, статтю якого ми пропонуємо читачам.

Юрій Кухарчук
канд. істор. наук
старший наук. співробітник
Інституту археології
НАН України,
м. Київ

Михайло Брайчевський належав до тих непересічних особистостей, яскрава духовна аура яких помітно вирізнялася на інтелектуальному небосхилі другої половини ХХ століття. Знаний в Україні й далеко за її межами історик і археолог, автор численних наукових праць з етногенезу слов'ян і давньої Русі, він доклав багато зусиль для дослідження витоків українського народу, для збереження його культурних і духовних цінностей та відродження національної пам'яті.

Народився Михайло Юліанович Брайчевський 6 вересня 1924 року у місті Києві, в сім'ї корінних киян. Будинок № 4 на затишній вулиці Марка Кропивницького, де він з'явився на світ і де пройшли його дитячі та юнацькі роки, населяла у ті часи інтелігенція середнього достатку — митці, письменники, лікарі, юристи, дрібні службовці. Його батько — нашадок ополченого українського роду — цікавився мистецтвом, був меломаном, дуже любляв театр. Але змушений заробляти для сім'ї, працював бухгалтером, щоправда, обирав при цьому установи, хоч якось наближені до мистецтва: Управління кінофікації, Міністерство кінематографії, Комітет у справах мистецтв. Не маючи змоги займатися улюбленою справою на

професійному рівні, Юліан Карлович мріяв, щоб хоч його діти пішли шляхом “штуки”.

Михайло ж обрав шлях науки, хоча зі шкільних років захоплювався мистецтвом, мав неабиякі художньо-креслярські здібності. Втім, певно, й вибір наукової професії становив для юнака непросту задачу: він мав хист і до математики, і до архітектури, і до лінгвістики. Та все ж найбільше вабили його історія й археологія. Тому, коли Київ було звільнено від німців і університет ім. Т.Шевченка відкрив свої двері, він вступив на історико-філологічний факультет.

Михайло Брайчевський помітно вирізнявся серед студентського загалу. І не тільки тим, що ще навчаючись в університеті, почав працювати в Інституті археології Академії наук, брав участь в експедиційних дослідженнях. Він вирізнявся своєю ерудицією, умінням відстоювати власні переконання, умінням організувати справу, захопити своєю ідеєю інших і втілити задумане. Це студент Брайчевський висунув ідею створення в університеті Студентського наукового товариства і став першим його президентом. Це він запропонував провести в університеті нове на той час явище — студентську наукову конференцію. І це його доповідь з досить промовистою назвою —

“До питання про походження українського народу” була винесена на пленарне засідання конференції і значною мірою визначила провідний напрям діяльності історичної секції СНТ. Проблема етногенезу українського народу, утвердження в ойкумені української нації стане стрижнем і подальшої наукової діяльності Михайла Юліановича — в Інституті археології та Інституті історії академії наук України.

У розробці ключових проблем історії України-Русі молодий учений стояв на методологічних засадах свого великого попередника — *М. Грушевського*, який починав історію українського народу з антського союзу слов'янських племен. Опрацювавши величезний за обсягом археологічний матеріал, він висунув сміливу гіпотезу про тотожність пам'яток черняхівської археологічної культури міжплемінному об'єднанню східних слов'ян, котре у давньоруських літописах іменували полянами, а у візантійських хроніках — антами. Спираючись на археологічні джерела (в тому числі, добути власними розкопками), він піддав критиці тезу, що слов'яни мали найархаїчніші, найзлиденніші форми суспільного життя, і навів переконливі докази того, що вони, навпаки, були в авангарді історичного процесу, навіть випереджаючи за соціально-економічним розвитком інші східноєвропейські племена.

Своїми дослідженнями *М. Брайчевський* поставив на матеріальну основу ідею, що процес державотворення бере початок у східних слов'ян вже в “антський” період, тобто задовго до появи там варягів. Його висновки стали вагомим аргументом у розвінчанні так званої норманської теорії виникнення державності на Русі. Узагальнені в низці монографій (“Римська монета на території України” (1959), “Коли і як виник Київ” (1963), “Біля джерел слов'янської державності” (1964), “Походження Русі” (1968)), вони принесли вченому заслужену славу провідного фахівця в галузі славистики.

М. Брайчевський з успіхом працював на стику наук, вмів залучаючи дані суміжних наукових дисциплін, тому його роботи завжди відзначалися новизною, а оригінальні висновки — аргументованістю й доказовістю. Вивчаючи численні літературні джерела (давньоруські, візантійські, вірменські, скандинавські тощо) та зіставляючи наявні в них дані про події одного й того ж історичного періоду, він виявив і ввів у науковий обіг нові свідчення того, що легендарний зас-

новник Києва — літописний князь *Кий* був реальною історичною особою, що походить на Візантію і перші угоди з греками були здійснені не *Олегом*, а останнім правителем династії Києвичів *Аскольдом*, і що саме з цими угодами пов'язане перше хрещення Русі, яке Аскольд здійснив на державному рівні за століття до хрещення *Володимира*.

Значним є внесок Михайла Брайчевського у розробку проблеми генези Русі. Досліджуючи матеріальну культуру населення Східної Європи другої половини I-го тисячоліття та зіставляючи археологічні дані з літературними свідченнями про розселення на цій території слов'янських племен, Брайчевський навів численні докази того, що міф про “спільну колицу трьох народів-братів” — українського, російського й білоруського (де російський завжди подавався як “старший”) — не має під собою практичного підґрунтя. Не підлаштовуючи перебіг подій минулого під ідеологічні потреби, а йдучи за фактами, він показав у своєму фундаментальному дослідженні “Походження Русі”, що була власне Русь — державне об'єднання слов'янських племен, що виникло у IX ст. в Середній Наддніпрянщині, і були сусідні з нею землі, населені іншими етносами, які, підпадаючи під протекторат Русі, поступово втягувалися у процес слов'янізації (ставали “руськими”). Так, слов'янізація білоруських земель (Полоцьке князівство) припадає на XI ст., а великоросійських (Суздальське князівство) — лише на другу половину XII ст.

Історик, що похитнув наріжний камінь, на який спиралася офіційна влада, стверджуючи “історичну закономірність” “злиття націй”, не міг не “зацікавити” відповідні органи. Прозорим натяком на можливі наслідки “вільнодумства” був провал у 1960 р. докторської дисертації *М. Брайчевського*, а затим — і заборона читати лекції з історії України в Клубі творчої молоді.

Ці лекції з історії України, як і екскурсії по Києву, і книжки, що одразу ставали науковими бестселерами, зробили Михайла Брайчевського кумиром творчої інтелігенції 1960-х років. Ще більшу популярність — і в Україні й за рубежом — приніс Михайлу Брайчевському його знаменитий історико-публіцистичний трактат “Приєднання чи возз'єднання?”. Ця праця, написана у 1966 р., стала убивчим вироком створеним центральним пропагандистським апаратом “Тезам ЦК КПРС до 300-річчя возз'єднання Ук-

раїни з Росією”. Основною догмою цієї наскрізь фальшивої директиви було твердження, що у 1654 році здійснилася одвічна мрія українців про злиття з братнім російським народом, що Переяславський акт став поштовхом до економічного, політичного та культурного розквіту України.

Відомо, що партійні документи такого кшталту не підлягали перегляду: радянським історикам їх можна було тільки обґрунтовувати і схвалювати. Але Михайло Брайчевський, оперуючи об'єктивними історичними фактами і даними офіційної статистики, показав у своїй статті (яка є взірцем наукової аналітики), що партійна пропаганда цілеспрямовано фальсифікує історію, що насправді так зване возз'єднання призвело Україну до відчутного регресу в економічному, культурному та політичному житті, перетворило у сировинний придаток імперії.

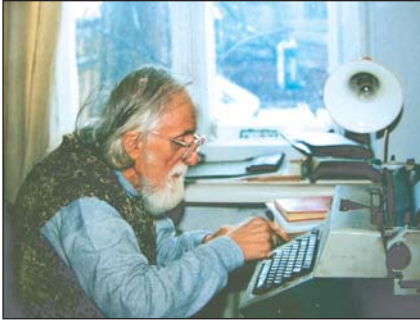
Створюючи цю працю, Михайло Брайчевський сподівався, що у вищих ешелонах української влади знайдуться патріотично налаштовані особистості, здатні позитивно оцінити інформацію про дійсний перебіг подій в минулому Україні. Тому, на доказ своїх слів залучав цитати з *Маркса* і *Леніна* (що було найбільш дошкульним для партійних функціонерів, бо у достовірності цитованих положень можна було пересвідчитись у будь-якій бібліотеці). Дошкульним для влади було й те, що стаття була цілком легально подана *М. Брайчевським* до редакції “Українського історичного журналу” (а вже звітти поширилася машинописним передруком, потрапила й за кордон і в 1972 р. вийшла друком у Канаді).

Почалися утиски, застосування відпрацьованих радянським режимом “методів” психологічного тиску — від вимог публічного “розкаяння” до залякування і встановлення постійного нагляду за помешканням. Автора численних наукових досліджень з історії України-Русі, вченого зі світовим іменем звільняють з роботи за... невідповідністю посаді наукового співробітника. Але й цієї міри покарання репресивному режимові здалося мало. Ім'я непокірного історика намагаються цілковито викреслити з науки: роками не дають змоги працювати за фахом, не беруть до друку та забороняють посилатися на його праці, не допускають до участі в наукових конференціях...

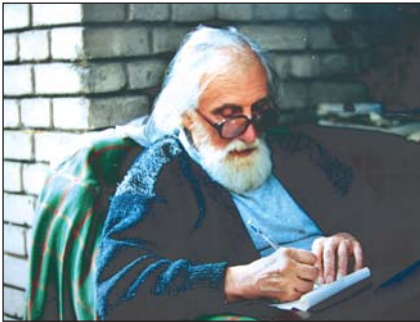
Про масштаби “наукових” репресій, яких зазнав Михайло Юліанович у ті часи, красномовно свідчать спогади археолога *Г. Івакіна* в передмові до

“Вибраних творів” М.Брайчевського (1999): *“З продажу було вилучено ілюстровану карту стародавнього Києва Х-ХІІІ ст. лише за те, що там була згадка про одну з його праць. Пригадую, було заборонено продаж лєнінградської збірки на честь 70-річчя М.К. Каргера, — через статтю І. Шаскольського, в якій побіжно, і навіть критично (!) згадувалася одна робота Брайчевського”*.

Та ні психологічний тиск, ні матеріальна скрута не зламали вченого, не примусили його йти з повинною. У період вимушеного безробіття він продовжував активно працювати. Саме в ці “застійні” роки ним було реконструйовано текст “Літопису Аскольда”, написані історичні монографії “Аскольд — цар київський”, “Автор “Слова о полку Ігоревім””, “Суспільно-політичні рухи Київської Русі”, “Русь і Хозарія”, “Утвердження християнства на Русі”, “Походження слов'янської писемності”, “Справа про вбивство Бориса і Гліба”, десятки статей та наукових розвідок. З-під пера ученого виходять історичні поеми “Гориславич”, “Кошовий Іван Сірко”, “Григорій Сковорода”, філософські притчі, поезії і поетичні переклади. Він відтворює за літописними джерелами постаті ряду визначних діячів Київської Русі і втілює їх у художніх образах. Так виникла живописна серія “Історичні портрети”, яка відкрила для загалу Брайчевського-художника (виставки цих робіт, організовані у 1999 р. — до 75-ліття вченого — у Києві й Лондоні, отримали високу оцінку мистецтвознавців).

Період “наукового остракізму” скінчився для Михайла Брайчевського тільки з початком перебудови. Його було поновлено в Інституті археології, у 1989 р. відбувся захист докторської дисертації. Але почуття відповідальності за долю України змушує вченого в часи розгортання нового етапу національно-визвольних змагань активно включитися в суспільно-політичні процеси. Він відгукується на проблеми сьогодення численними публіцистичними статтями в журналах і газетах, займається питаннями реставрації і реконструкції історичних та культурних пам'яток, викладає у відродженій Києво-Могилянській академії, читає для студентів лекції за власними підручниками “Конспект історії України” (1992) та “Вступ до історичної науки” (1993).

Як і в далекі 1960-і, Михайло Юліанович знову виступає перед велелюдними аудиторіями — тепер уже з проблем державного будівництва України. Його виступи — завжди подія, його поважають навіть опоненти, до

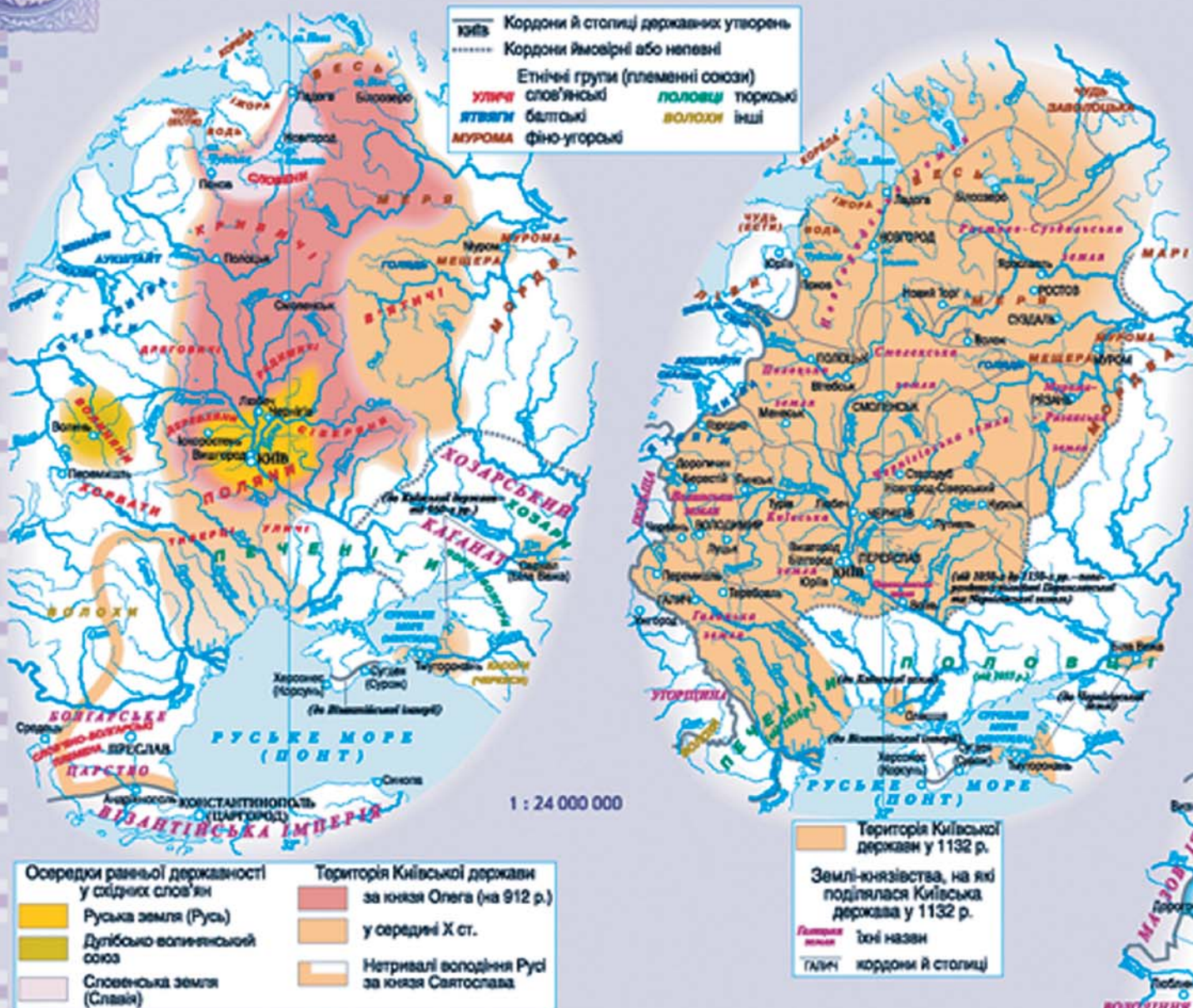
його думки прислухаються лідери політичних партій. Саме йому доручають виступити на Установчому з'їзді Руху зі співповіддю з питання аналізу політичної обстановки і майбутньої долі України в умовах розвалу імперії (виступ було надруковано в кількох періодичних виданнях під назвою “Про українську державність”).

Одразу після здобуття Україною незалежності М. Брайчевський налагоджує активну співпрацю з діаспорою. Його обирають почесним членом ОУАН у США, головою Київського осередку Українського історичного товариства, співредактором журналу “Український історик”.

Як справжній патріот, що мріяв бачити свою батьківщину могутньою європейською державою, Михайло Брайчевський боляче сприймав поразки національно-демократичних сил, негативні процеси, що настали в політичному й економічному житті України невдовзі після здобуття незалежності. Вже маючи підірване фізичне здоров'я, М. Брайчевський виступив на початку 2000 р. на шпальтах газет з “Відкритим листом до Президента України Леоніда Кучми”, де висловив занепокоєння з приводу занепаду української і засилля російської мови в Україні. *“Головну причину сучасного стану речей у мовному питанні в Україні — писав учений, — я бачаю в тому, що після здобуття незалежності питання розвитку національної мови та культури залишилися у нас поза увагою офіційної влади”*.

Колосальні напрацювання Михайла Брайчевського в різних галузях науки та культури ще не осягнуті повною мірою і не оцінені по достоїнству. Не отримав належної оцінки і його вагомий інтелектуальний внесок у останній етап національно-визвольних змагань: державні нагороди, які так щедро роздавалися до 10-річчя незалежності України, обминули того, хто своїм знанням історичного досвіду допомагав виборювати цю незалежність, хто пророче визначав ключові напрями державного будівництва, застерігаючи від помилок минулого. Для нього ніколи не було питанням, що таке “національна ідея”, “спрацьовує” вона в Україні, чи “не спрацьовує”. Своєю щоденною подвижницькою працею Михайло Брайчевський просто втілював національну ідею в життя, правдивим висвітленням історії України закладаючи підвалини її майбутнього. Він випромінював знання і щедро ділився ними, прокладаючи місток історичної пам'яті від минулого до сьогодення.

Київська держава та її сусіди (IX—перша третина XII ст.)

Слов'яни формувалися протягом багатьох століть із місцевого населення Східної Європи.

У писемних джерелах згадки про предків слов'ян належать до початку нашої ери, де вони згадуються під назвами венеди, склавини і анти. Венеди мешкали в басейні Вісли, склавини — між Дунаєм та Дністром, анти — між Дністром та Дніпром і в Приазов'ї. Саме останні вважаються предками русів — українців. Антський союз слов'янських племен,

займаючи величезну територію, мав ознаки державної організації. Дальший суспільний розвиток племінного і державного об'єднання антив призвів до їх поділу на менші союзи племен, 14 із яких згадані літописцем у "Повісті временних літ" (поляни, деревляни, уличі, тиверці, дуліби, бужани, волиняни, хорвати, сіверяни, в'ятичі, радимичі, дреговичі, кривичі, словени).

В умовах боротьби з кочівниками виникають нові політичні об'єднання східнослов'янських племен: на півночі — біля озера Ільмень, на півдні — на півострові Тамань, на заході — держава Волинець.

Але наймогутнішим було об'єднання полян, деревлян та сіверян навколо Києва.

Першим полянським князем літопис називає Кия, який із братами Щеком і Хоривом та сестрою Либіддю заснував Київ.

Київ відіграв визначну роль в історії Руської землі як політичний центр ранньої середньовічної держави.

У 882 р. князь Олег, який володів Слав'єю, здійснив військовий похід на землю слов'янського союзу племен кривичів і завоював їхнє місто Смоленськ. У тому ж таки році Олегові вдалося перемогти військову дружину полянського князя Аскольда й оволодіти Києвом. Ці завоювання сприяли утворенню великої Київської держави, першим князем якої став Олег Рюрикович (882 - 912 рр.).

Згодом він приєднав до Київської держави інші державні племінні союзи східних слов'ян.

Наступники Олега продовжили політику свого попередника, спрямовану на посилення центральної влади та на об'єднання племен в одній державі. На кінець X-XI ст. припадає період найвищого піднесення Київської держави.

Пов'язане воно з князюванням Володимира Святославовича та Ярослава Мудрого.

За їхнього правління Київська держава перетворилася на одну з найбільших європейських держав.

Після смерті Володимира Мономаха у 1125 р. Київська держава почала втрачати політичну єдність і розділилася на землі — князівства, серед яких найбільшими і найсильнішими були Київська, Чернігівська, Новгородська, Смоленська, Галицька землі.

З “Атласу карт державних утворень на території сучасної України” “Картографія”, 2009 (www.ukrmap.com.ua)

Русь-Україна від середини XII ст. до початку 1240-х рр.

Після роздроблення Київської держави центр державності на українських землях перемістився в Галичину. У 1199 р. князь Волинський Роман Мстиславович заволодів Галичем і з'єднав його землі в єдине Галицько-Волинське князівство. Роман зробив столицею князівства Галич і перевів туди свій двір. Під час його князювання у Галичі було вирішено кілька найважливіших завдань: він здолав боярську опозицію; зміцнив західні кордони великого князівства; здійснив успішні походи проти половців, чим зробив важливий внесок до загальної боротьби проти кочівницького стану; зав'язав рівноправні й дружні взаємини з Візантійською і Германською імперіями.

На той час Роман став наймогутнішим із південноруських князів, під його рукою опинилася величезна територія, що обіймала Волинь, Галичину, Поділля, Буковину й Пониззя — майже половину сучасної України.

Саме в цей час у давньоруських літописах за 1187 р. уперше з'являється назва “Україна”.

У 1201 році Київ розчинив перед ним свою браму. На жаль, територіальне об'єднання, яке він створив, протрималося всього шість років, передчасна смерть у червні 1205 року під час походу до Польщі зупинила подальші позитивні зміни в державі.

Створена Романом Мстиславовичем Українська держава трималася переважно на сильній особистості князя і вже цим була приречена на розпад. Почалася міжусобна боротьба бояр і князів.

